

TRILOGIE VAN
HABSBURGSE
VROUWEN:

1: Maria Theresia

|

MJ van Hagen

HABSBURGSE VROUWEN

1: Maria Theresia

Copyright © 2026 MJ van Hagen

Auteur: MJ van Hagen

Website: <https://rinusvanhagen.nl>

Uitgever: Historisch Onderzoek

ISBN: 9789403901886

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Habsburgse Vrouwen Trilogie – Deel I	7
Voorwoord	10
Maria Theresia: De Vrouw die het Habsburgse Rijk bijeenhield	19
Maria Theresia en de Crisis van de Habsburgse Erfopvolging.....	24
Jeugd, Opvoeding en Hofcultuur van Maria Theresia	30
Huwelijk als Dynastieke Politiek	37
Maria Theresia, Toscane en de Crisis van het Habsburgse Europa.....	45
De Dood van Karel VI en de Erfopvolgingscrisis van Maria Theresia.....	51
Een Vrouw op de Troon	58
De Roof van Silezië.....	65
Maria Theresia tussen Nederlaag, Dynastieke Crisis en Politieke Legitimering	71
Hongaarse Loyaliteit, Boheemse Crisis en de Strijd om het Habsburgse Rijk	78
Herovering van Bohemen en de Bevestiging van de Habsburgse Monarchie	85
De Diplomatieke Revolutie en de Strijd om Silezië..	92
De Strijd om Silezië tijdens de Zevenjarige Oorlog	100
Moeder van een Dynastie	113
Verdriet, Geloof en Familiebanden	120
Moeder, Monarch en Huwelijksarchitect van Europa.....	126

Tussen Troon en Altaar	133
Maria Theresia en de Jezuïeten	140
Religieuze Minderheden en de Grenzen van Verlichting	147
De Grenzen van Religieuze Uniformiteit	154
Maria Theresia en de Orthodoxe Wereld	161
Geboorte van de Moderne Staat	168
Van Dynastieke Monarchie naar Bestuursstaat	175
Financiële Wedergeboorte van de Habsburgse Monarchie	182
De Ontdekking van de Volksgezondheid	189
Rechtsstaat van de Verlichting	197
Moraal, Recht en Orde	204
Onderwijsrevolutie van de Achttiende Eeuw	211
De School als Fundament van de Staat	219
De Strijd om Kennis	227
Censuur en de Grenzen van de Verlichting	235
Sociale Economie van het Habsburgse Rijk	242
Hervorming van de Horigheid	250
De Strijd om de Toekomst van de Boerenstand	257
Weduwschap, Macht en Verandering	265
Maria Theresia als Heerseres	273
Moeder en Zoon, Vorstin en Keizer	280
De Eerste Deling van Polen	287
Bukovina, Beieren en de Grenzen van Habsburgse Expansie	294
De Laatste Dagen van een Keizerin	302

Het Einde van een Dynastie en het Begin van een Nieuw Tijdperk.....	309
Maria Theresia's Historische Nalatenschap.....	317
Maria Theresia in het Collectieve Geheugen	325
De Blijvende Nalatenschap van Maria Theresia	333
Extra: De Zevenjarige Oorlog (1756–1763)	342
De Aanloop naar de Zevenjarige Oorlog.....	350
De Diplomatieke Revolutie en de Weg naar de Zevenjarige Oorlog.....	358
De Diplomatieke Revolutie van 1756	365
Oorlogvoering in de Achttiende Eeuw	373
De Europese Machtsblokken tijdens de Zevenjarige Oorlog.....	381
Frankrijk, Koloniën en de Wereldstrijd van de Zevenjarige Oorlog.....	388
Groot-Brittannië, Pruisen en de Strijd om het Europese Machtsevenwicht	394
William Pitt de Oude en de Britse Wereldstrategie	401
De Oorlog Breekt Uit: Minorca, Saksen en Frederiks Preventieve Aanval.....	408
De Veldtocht van 1756: Saksen	414
Het Jaar 1757: Bohemen, Rusland en de Grenzen van Frederiks Macht	421
De Mislukte Moravische Veldtocht en de Russische Bezetting van Oost-Pruisen	442
Hochkirch en het Jaar van Gemiste Kansen: De Oorlog in 1758.....	455
De Crisisjaren van de Zevenjarige Oorlog:	461

De Campagne van 1761 en de Nadering van de Ondergang	469
Het Wonder van het Huis Brandenburg en de Weg naar de Vrede (1762)	476
De Uitputting van Europa en de Vrede van Hubertusburg (1763)	484
Index	492
Bronnen:	494

HABSBURGSE VROUWEN TRILOGIE – DEEL I

Maria Theresia

De vrouw die een wereldrijk redde

De geschiedenis van Europa is niet alleen geschreven door koningen, keizers en veldheren. Achter de grote dynastieën stonden vrouwen die de loop van de geschiedenis mede bepaalden. In deze ambitieuze trilogie over de beroemdste vrouwen van het Huis Habsburg onderzoekt cultuurhistoricus **Rinus van Hagen** het leven, de macht en de nalatenschap van drie uitzonderlijke vrouwen die ieder op hun eigen wijze een tijdperk vormgaven.

Dit eerste deel is gewijd aan **Maria Theresia (1717–1780)**, de enige vrouw die uit eigen recht regeerde over de Habsburgse monarchie. Toen zij in 1740 de troon besteeg, werd haar erfgoed onmiddellijk bedreigd door machtige Europese rivalen. Tegen alle verwachtingen in wist zij haar rijk bijeen te houden, het bestuur te hervormen, het leger te moderniseren en de fundamenten te leggen voor de moderne Oostenrijkse staat.

Maar Maria Theresia was meer dan een vorstin. Zij was echtgenote, moeder van zestien kinderen, beschermster van haar dynastie, overtuigd katholiek en een van de invloedrijkste vrouwen van de achttiende eeuw. Haar leven weerspiegelt de

spanningen tussen traditie en vernieuwing, geloof en rede, macht en moederschap.

Vanuit een cultuurhistorisch perspectief plaatst Rinus van Hagen haar leven binnen de bredere ontwikkeling van Europa. Niet alleen de politieke gebeurtenissen komen aan bod, maar ook de wereld van hofcultuur, religie, opvoeding, onderwijs, oorlog, diplomatie en de veranderende positie van vrouwen binnen de Europese elite.

Deze trilogie bestaat uit:

Deel I – Maria Theresia

De keizerin die een rijk bijeenhield.

Deel II – Marie Antoinette

De tragische koningin die ten onder ging in de storm van de Franse Revolutie.

Deel III – Elisabeth "Sisi"

De mythische keizerin die gevangen zat tussen vrijheid en hofetiquette.

Samen vertellen deze drie delen het verhaal van macht, liefde, familie, tragedie en politieke verandering binnen een van de machtigste dynastieën uit de Europese geschiedenis.

Over de auteur

Rinus van Hagen (1958) is cultuurhistoricus, onderzoeker en publicist. Zijn voornaamste

specialisatie ligt in de vroegste fasen van de menselijke beschaving, met bijzondere aandacht voor de neolithische cultuurgeschiedenis, de oorsprong van samenlevingen en de ontwikkeling van cultuur door de tijd. Daarnaast houdt hij zich intensief bezig met de geschiedenis van de middeleeuwen en de vroegmoderne periode. In zijn werk verbindt hij politieke geschiedenis, cultuurgeschiedenis en menselijke verhalen tot toegankelijke en diepgaande historische studies.

"Wie de geschiedenis van de Habsburgers wil begrijpen, moet niet alleen kijken naar de keizers die regeerden, maar ook naar de vrouwen die hun wereld vormgaven." – Rinus van Hagen

VOORWOORD

Moeder van een Rijk, Bewaakster van een Dynastie

Onder de vrouwen die het Huis van Habsburg hebben gevormd, verdedigd en verheven, neemt Maria Theresa een bijna mythische plaats in. Zij was niet slechts een vorstin die toevallig in een tijd van crisis de troon besteeg; zij werd het levende symbool van de overlevingskracht van de Habsburgse monarchie. In een wereld die politiek, militair en cultureel nog diep werd gedomineerd door mannen, wist Maria Theresia zich te ontwikkelen tot een van de machtigste en invloedrijkste vrouwen van de achttiende eeuw. Haar regering betekende niet alleen het voortbestaan van het Habsburgse rijk, maar tevens de hervorming ervan tot een modernere staat, gedragen door bestuurlijke centralisatie, economische reorganisatie en dynastieke discipline.

Wanneer men de geschiedenis van de Habsburgers bestudeert, wordt al snel duidelijk dat vrouwen binnen deze dynastie zelden slechts figuranten waren. Van de Spaanse infanta's tot de Oostenrijkse aartshertoginnen, van diplomatieke huwelijken tot religieuze patronage: Habsburgse vrouwen vormden de stille architecten van Europa. Toch overstijgt Maria Theresia deze traditionele rol. Zij was geen schakel in de dynastieke keten alleen; zij was de keten zelf. Met haar begon een nieuw tijdperk waarin de Habsburgse monarchie niet langer uitsluitend steunde op afkomst en ceremonieel prestige, maar op staatsmacht, hervormingen en politieke wilskracht.

Maria Theresia werd geboren op 13 mei 1717 in Wenen, als dochter van keizer Charles VI. Haar geboorte vond plaats in een periode waarin het Habsburgse rijk enerzijds nog de grandeur van de

barokke wereldmacht uitstraalde, maar anderzijds reeds tekenen van institutionele vermoeidheid vertoonde. Het rijk was uitgestrekt, meertalig, religieus verdeeld en bestuurlijk gefragmenteerd. Bovendien werd het voortbestaan van de dynastie bedreigd door een probleem dat in monarchale systemen vaak desastreus bleek: het ontbreken van een mannelijke erfgenaam.

Keizer Karel VI beseftte dat de toekomst van zijn dynastie afhankelijk was van de erkenning van zijn dochter als wettige opvolger. Daarom vaardigde hij in 1713 de beroemde Pragmatieke Sanctie¹ uit, een document dat moest garanderen dat Maria Theresia de Habsburgse erflanden zou kunnen erven. Gedurende decennia gebruikte hij diplomatie, verdragen en politieke concessies om Europese mogendheden deze regeling te laten erkennen. Achter de façade van internationale overeenstemming school echter een harde realiteit: Europese vorsten respecteerden verdragen slechts zolang deze in hun eigen belang waren.

Toen Karel VI in 1740 stierf, stortte de zorgvuldig geconstrueerde diplomatieke orde onmiddellijk in. Nauwelijks had Maria Theresia de troon bestegen of de roofdieren van Europa verzamelden zich rondom het Habsburgse rijk. Frederick II of Prussia viel het rijke Silezië binnen, terwijl Beieren, Frankrijk en

---

¹ De **Pragmatieke Sanctie van 1713** was een opvolgingsregeling van keizer Charles VI, Holy Roman Emperor die bepaalde dat zijn dochter, Maria Theresa, de Habsburgse erflanden en de Oostenrijkse troon kon erven bij het ontbreken van een mannelijke opvolger. Hiermee probeerde Karel VI de eenheid en continuïteit van de Habsburgse monarchie te waarborgen.

Saksen de legitimiteit van haar heerschappij betwisten. Wat volgde was de Oostenrijkse Successieoorlog, een conflict dat niet alleen draaide om territorium, maar om de vraag of een vrouw überhaupt in staat was een Europees grootmacht te regeren.

De jonge Maria Theresia bevond zich plotseling in een situatie waarin haar rijk dreigde uiteen te vallen voordat haar regering werkelijk begonnen was. Zij was jong, politiek onervaren en zwanger, terwijl de Europese diplomatie haar als kwetsbaar beschouwde. Maar juist in deze omstandigheden openbaarde zich haar uitzonderlijke karakter. Zij bezat een combinatie van emotionele intelligentie, politieke intuïtie en dynastieke vastberadenheid die haar tegenstanders ernstig hadden onderschat.

Het beroemdste moment uit deze crisis speelde zich af in Pressburg, het huidige Bratislava, waar Maria Theresia in 1741 verscheen voor de Hongaarse adel. Gekleed in rouw om haar vader, met de Hongaarse kroon op haar hoofd en haar pasgeboren zoon in de armen, sprak zij de magnaten toe in het Latijn.

Volgens de overlevering riepen de Hongaarse edelen daarop: "*Vita et sanguinem pro rege nostro Maria Theresa!*"² — "Ons leven en bloed voor onze koning Maria Theresia!" Opmerkelijk genoeg noemden zij haar niet koningin, maar koning: een symbolische erkenning dat zij in politieke zin de rol van mannelijk monarch vervulde.

---

² De beroemde uitspraak "**Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia!**" (Ons leven en bloed voor onze koning, Maria Theresia!) stamt uit 1741. Het markeert een cruciaal historisch moment tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog

Deze scène groeide uit tot een van de grote politieke theatermomenten van de Europese geschiedenis. Het was geen zwakte die Maria Theresia hier toonde, maar gecontroleerde emotionele macht. Zij begreep instinctief dat monarchie niet alleen berustte op wetten en legers, maar op loyaliteit, rituelen en symboliek. Waar haar vader had vertrouwd op diplomatieke handtekeningen, mobiliseerde zij menselijke trouw.

Ondanks enorme militaire druk wist Maria Theresia het grootste deel van haar rijk te behouden. Alleen Silezië ging verloren aan Pruisen — een verlies dat zij haar leven lang als een persoonlijke vernedering beschouwde. De strijd met Pruisen en Frederik de Grote zou uitgroeien tot de centrale geopolitieke rivaliteit van haar regering. In veel opzichten markeerde dit conflict de overgang van Oostenrijk van een traditionele dynastieke grootmacht naar een moderne gecentraliseerde staat die moest concurreren in een nieuw Europees machtsevenwicht.

Maria Theresia begreep dat de oude Habsburgse bestuursstructuur ontoereikend was voor deze nieuwe tijd. De monarchie bestond uit een mozaïek van gebieden met eigen wetten, belastingen en privileges. Deze versnippering had eeuwenlang gewerkt zolang de dynastie militair dominant bleef, maar in de achttiende eeuw werd zij een gevaarlijke zwakte. Daarom begon Maria Theresia aan een ambitieus hervormingsprogramma dat de fundamenteën van de Oostenrijkse staat zou veranderen.

Met hulp van staatslieden als Wenzel Anton von Kaunitz, Friedrich Wilhelm von Haugwitz en Gerard van Swieten reorganiseerde zij belastingen, bureaucratie, onderwijs en leger. Haar hervormingen waren deels geïnspireerd door de Verlichting, maar nooit revolutionair in de Franse betekenis van het

woord. Maria Theresia bleef diep conservatief in haar wereldbeeld. Zij wilde het rijk niet democratiseren; zij wilde het versterken.

Juist hierin ligt een van de fascinerendste paradoxen van haar regering. Maria Theresia was tegelijkertijd hervormer én traditionalist. Zij moderniseerde de staat, maar bleef overtuigd katholiek. Zij stimuleerde onderwijs, maar wantrouwde intellectuele radicalisering. Zij centraliseerde bestuur, maar verdedigde dynastieke absolutie. In haar politieke persoonlijkheid kwamen middeleeuwse monarchale denkbeelden en moderne staatsvorming samen.

Haar religieuze overtuiging speelde hierin een centrale rol. Maria Theresia beschouwde zichzelf allereerst als een katholieke vorstin die door God was aangesteld om orde en moraal te bewaren. Anders dan haar zoon Jozef II, die sterk beïnvloed werd door verlicht rationalisme, bleef Maria Theresia gehecht aan de traditionele katholieke wereldorde. Zij steunde de Kerk, bevorderde religieuze discipline en trad hard op tegen wat zij zag als bedreigingen van de christelijke samenleving.

Tegelijkertijd weerspiegelden sommige van haar maatregelen de intolerantie van haar tijd. Zij wantrouwde protestanten, vervolgde soms religieuze minderheden en stond vijandig tegenover Joodse gemeenschappen. Moderne lezers kunnen deze aspecten niet negeren. Een historische benadering vereist echter dat men haar niet uitsluitend beoordeelt vanuit hedendaagse morele categorieën, maar begrijpt binnen de context van de achttiende-eeuwse katholieke staatsidee. Maria Theresia zag religieuze eenheid niet slechts als geloofskwestie, maar als fundament van politieke stabiliteit.

Als moeder speelde zij eveneens een uitzonderlijke rol. Zij schonk het leven aan zestien kinderen, van wie verschillende een cruciale plaats in de Europese geschiedenis zouden innemen. Onder hen bevond zich Marie Antoinette³,

de latere koningin van Frankrijk, wier tragische lot tijdens de Franse Revolutie de ondergang van het ancien régime zou symboliseren.

Maria Theresia gebruikte haar kinderen als instrumenten van dynastieke politiek, geheel volgens Habsburgse traditie. Huwelijken waren geen privé-zaken, maar geopolitieke wapens.

Toch was haar moederschap meer dan louter dynastieke strategie. In haar correspondentie verschijnt een vrouw die intens betrokken was bij de opvoeding en het welzijn van haar kinderen. Zij combineerde politieke hardheid met emotionele gehechtheid. Deze dubbelheid — de liefhebbende moeder én de meedogenloze staatsvrouw — maakt haar persoonlijkheid historisch zo intrigerend.

Binnen de Habsburgse dynastie markeert Maria Theresia bovendien een symbolisch keerpunt. Door haar huwelijk met Francis I, Holy Roman Emperor ontstond officieel het Huis Habsburg-Lotharingen. Hoewel de naam Habsburg bleef voortleven, was de mannelijke Habsburgse lijn feitelijk uitgestorven.

---

³ **Maria Antonia Josepha Johanna** (Wenen, 2 november 1755 – Parijs, 16 oktober 1793), beter bekend als **Marie Antoinette**, was een Habsburgse aartshertogin en de dochter van keizerin Maria Theresia. Door haar huwelijk met Louis XVI werd zij koningin van Frankrijk. Haar leven en tragische dood tijdens de French Revolution maakten haar tot een van de bekendste en meest omstreden vorstinnen uit de Europese geschiedenis.

Ironisch genoeg werd juist een vrouw degene die de dynastie redde en vernieuwde. Zonder Maria Theresia zou het Habsburgse rijk waarschijnlijk reeds in de achttiende eeuw zijn uiteengevallen.

Haar regering duurde veertig jaar — een periode waarin Europa ingrijpend veranderde. De Verlichting verspreidde zich, Pruisen groeide uit tot grootmacht, Rusland trad nadrukkelijk toe tot het Europese machtsspel en koloniale rivaliteiten veranderden de wereldeconomie. Te midden van deze transformaties bleef Maria Theresia een constante factor: energiek, vroom, pragmatisch en onverzettelijk.

Zelfs haar tegenstanders erkenden haar buitengewone kwaliteiten. Frederik de Grote, haar grote rivaal, sprak met bewondering over haar politieke moed. Diplomaten beschreven haar als intelligent, temperamentvol en buitengewoon wilskrachtig. Zij beheerste de kunst van machtspolitiek zonder ooit haar dynastieke identiteit te verliezen.

Voor een boek over Habsburgse vrouwen vormt Maria Theresia daarom niet alleen een hoofdstuk, maar een culminatiepunt. In haar leven komen vrijwel alle thema's samen die de geschiedenis van Habsburgse vrouwen kenmerken: dynastieke verantwoordelijkheid, religieuze overtuiging, politieke representatie, moederschap, macht en opoffering. Zij belichaamt de overgang van de traditionele dynastieke wereld naar de moderne staatsorde.

Bovendien toont haar levensverhaal hoe vrouwelijke macht in de vroegmoderne tijd functioneerde binnen patriarchale structuren. Maria Theresia regeerde niet ondanks haar vrouw-zijn, maar gebruikte juist elementen van vrouwelijkheid, moederschap, emotionele symboliek, dynastieke continuïteit, als politieke instrumenten. Daarmee ontwikkelde zij een

unieke vorm van monarchale autoriteit die tegelijk traditioneel en revolutionair was.

Haar nalatenschap leeft voort in de politieke en culturele geschiedenis van Centraal-Europa. De hervormingen die zij invoerde versterkten de Oostenrijkse staat voor generaties. Haar dynastieke politiek bepaalde het lot van Europese vorstenhuizen. Haar onderwijsbeleid beïnvloedde de ontwikkeling van een gecentraliseerde bureaucratische cultuur. Zelfs haar mislukkingen, vooral het verlies van Silezië, dwongen Oostenrijk tot modernisering.

Wanneer wij vandaag terugkijken op Maria Theresia, zien wij niet alleen een keizerin of koningin, maar een historische figuur die een beschavingsmoment belichaamt. Zij stond op de grens tussen barok en moderniteit, tussen religieuze monarchie en rationele staatsvorming, tussen dynastieke traditie en administratieve hervorming. Juist daarom blijft zij een van de meest fascinerende vrouwen uit de Europese geschiedenis.

In de galerij van Habsburgse vrouwen straalt Maria Theresia als een centrale figuur: niet slechts als moeder van koningen en koninginnen, maar als architect van het voortbestaan van een wereldrijk. Haar leven toont dat macht niet uitsluitend wordt bepaald door militaire overwinning of mannelijke erfopvolging, maar ook door politieke intelligentie, culturele legitimiteit en persoonlijke vastberadenheid.

De geschiedenis van de Habsburgers is zonder Maria Theresia eenvoudigweg ondenkbaar. Zij was de vrouw die een stervende dynastie nieuw leven inblies, een verdeelde monarchie hervormde en de Habsburgse naam opnieuw verankerde in het hart van Europa. Daarom verdient zij niet alleen herinnering, maar ook begrip — als vrouw, als moeder, als vorstin

en als een van de grootste politieke persoonlijkheden van de achttiende eeuw.

MARIA THERESA: DE VROUW DIE HET HABSBURGSE RIJK BIJEENHIELD

Maria Theresa (Maria Theresia Walburga Amalia Christina, 13 mei 1717 – 29 november 1780) behoort tot de meest invloedrijke vorstinnen uit de Europese vroegmoderne geschiedenis en vormt een sleutelfiguur binnen de ontwikkeling van de Habsburgse monarchie. Als enige vrouwelijke erfgenaam van het Huis Habsburg regeerde zij vanaf 1740 over een uitgestrekt en cultureel uiterst divers dynastiek rijk dat gebieden omvatte als Oostenrijk, Hongarije, Bohemen, Kroatië, Transsylvanië, de Oostenrijkse Nederlanden, delen van Noord-Italië en verschillende Midden-Europese vorstendommen. Door haar huwelijk met Francis I, Holy Roman Emperor werd zij tevens groothertogin van Toscane, hertogin van Lotharingen en keizerin van het Heilige Roomse Rijk.

De regering van Maria Theresia markeert een cruciale overgangperiode in de Europese geschiedenis, waarin traditionele dynastieke structuren geleidelijk transformeerden tot meer gecentraliseerde staatsvormen. Haar troonsbestijging in 1740 volgde op de dood van haar vader, keizer Charles VI, die gedurende zijn gehele regering had geprobeerd de opvolging van zijn dochter veilig te stellen via de zogenoemde Pragmatieke Sanctie van 1713. Deze politieke regeling moest de ondeelbaarheid van de Habsburgse erflanden waarborgen en Maria Theresia als legitieme opvolger erkennen. De Europese

mogendheden hadden deze regeling formeel aanvaard, maar de politieke cultuur van de achttiende eeuw werd uiteindelijk minder bepaald door verdragen dan door machtspolitieke opportuniteit.

Na het overlijden van Karel VI bleek hoe fragiel de diplomatieke fundamente van de Habsburgse monarchie werkelijk waren. Pruisen, Beieren, Saksen en Frankrijk verwierpen de eerder erkende sanctie en zagen de troonswisseling als een kans om de Habsburgse macht te breken.

Voor Frederick II of Prussia maakte gebruik van de kwetsbare situatie door het economisch belangrijke Silezië binnen te vallen, waarmee de Oostenrijkse Successieoorlog⁴ begon. Dit conflict vormde niet slechts een territoriale strijd, maar weerspiegelde tevens de diepgewortelde twijfel binnen de Europese aristocratische wereld over vrouwelijke soevereiniteit. In een tijdperk waarin militaire macht nauw verbonden was met mannelijke vorstencultuur, werd Maria Theresia geconfronteerd met de noodzaak haar legitimiteit voortdurend publiekelijk te bevestigen.

Toch wist zij, ondanks haar aanvankelijke politieke en militaire zwakte, de integriteit van het grootste deel van de Habsburgse monarchie te behouden. Vooral haar beroep op de Hongaarse adel groeide uit tot een symbolisch moment binnen de dynastieke geschiedenis van Centraal-Europa. Maria Theresia presenteerde zich niet enkel als erfdochter van een

⁴ De Oostenrijkse Successieoorlog (1740–1748) was een Europees conflict waarin verschillende mogendheden, waaronder Pruisen, Frankrijk en Spanje, de erfenis en heerschappij van **Maria Theresa** betwisten na haar troonsbestijging als erfgename van de Habsburgse monarchie.

dynastie, maar als belichaming van de continuïteit van het rijk zelf. De Hongaarse steun maakte duidelijk dat dynastieke loyaliteit in de achttiende eeuw nog steeds een krachtige culturele factor vormde binnen het politieke bestel van Europa.

Hoewel zij formeel werd omringd door mannelijke mederegentfiguren — haar echtgenoot Frans Stefan en later haar zoon Joseph II, Holy Roman Emperor — bleef Maria Theresia in de praktijk de centrale machtsfiguur binnen de monarchie. Haar bestuur werd gekenmerkt door een combinatie van traditioneel absolutisme en pragmatische hervormingspolitiek. Onder invloed van adviseurs zoals Wenzel Anton von Kaunitz, Friedrich Wilhelm von Haugwitz en Gerard van Swieten moderniseerde zij het staatsapparaat, hervormde zij belastingstructuren, verbeterde zij het onderwijs en reorganiseerde zij het leger. Deze hervormingen vloeiden niet voort uit revolutionaire idealen, maar uit de noodzaak de dynastieke staat bestuurlijk en militair weerbaar te maken tegenover concurrerende grootmachten als Pruisen en Frankrijk.

Vanuit cultuurhistorisch perspectief is Maria Theresia bijzonder interessant omdat haar regering zich bevond op het snijvlak van barok absolutisme en verlichte staatsvorming. Enerzijds bleef zij diep geworteld in de katholieke vorstencultuur van de Contrareformatie, waarin religieuze uniformiteit, hiërarchie en dynastieke gehoorzaamheid centraal stonden. Anderzijds omarmde zij selectief bepaalde verlichte hervormingsideeën, vooral wanneer deze de efficiëntie van de staat versterkten. Haar regering toont daarmee hoe de Verlichting binnen Centraal-Europa vaak niet leidde tot democratisering, maar juist tot versterking van gecentraliseerde monarchale macht.

Maria Theresia's religieuze overtuiging speelde een fundamentele rol in haar politieke handelen. Zij beschouwde zichzelf als beschermster van de katholieke orde en zag religieuze eenheid als een noodzakelijke voorwaarde voor maatschappelijke stabiliteit. Vanuit dit wereldbeeld trad zij hard op tegen protestantse gemeenschappen, wantrouwde zij vrijmetselaars en voerde zij beperkende maatregelen tegen Joodse bevolkingsgroepen door. Deze aspecten van haar regering illustreren hoe intolerantie in de achttiende eeuw vaak verweven was met staatsvorming en confessionele politiek. Haar beleid weerspiegelde niet enkel persoonlijke overtuigingen, maar ook de bredere katholieke politieke cultuur van het Habsburgse rijk.

Tegelijkertijd ontwikkelde Maria Theresia zich tot een krachtige dynastieke moederfiguur. Zij schonk het leven aan zestien kinderen en gebruikte huwelijksallianties⁵ als instrument van internationale politiek, geheel volgens de eeuwenoude Habsburgse strategie van dynastieke expansie door huwelijkspolitiek. Onder haar kinderen bevond zich Marie Antoinette, wier huwelijk met de Franse kroonprins uiteindelijk een symbolische verbinding zou vormen tussen het ancien régime van Frankrijk en de Habsburgse wereldorde.

De historische betekenis van Maria Theresia ligt uiteindelijk niet alleen in haar politieke successen, maar vooral in haar vermogen om de Habsburgse monarchie cultureel, bestuurlijk en dynastiek te

---

⁵ **De Habsburgers** bouwden hun wereldrijk op via strategische huwelijkspolitiek in plaats van enkel oorlogsvoering. Hun lijfspreuk was typerend: "*Bella gerant alii, tu felix Austria, nube*" (Laat anderen oorlog voeren, jij, gelukkig Oostenrijk, trouwt).

herdefiniëren in een tijd van crisis. Zij vertegenwoordigt de overgang van een laatbarok dynastiek imperium naar een vroegmoderne bureaucratistische staat. Haar regering vormde daarmee een essentieel scharniermoment in de geschiedenis van Centraal-Europa en van de Habsburgse dynastie in het bijzonder.

MARIA THERESIA EN DE CRISIS VAN DE HABSBURGSE ERFOPVOLGING

De geboorte van Maria Theresa op 13 mei 1717 in Wenen vond plaats in een tijdperk waarin dynastieke continuïteit het fundament vormde van de Europese politieke orde. Haar komst betekende niet slechts de geboorte van een aartshertogin binnen het Huis Habsburg, maar markeerde het begin van een langdurige strijd over legitimiteit, erfopvolging en het voortbestaan van een van de machtigste dynastieën van Europa. Binnen de cultuur van de vroegmoderne monarchieën was geboorte immers nooit uitsluitend een familiale gebeurtenis; zij was bovenal een politieke gebeurtenis, een ritueel moment waarop de toekomst van staten en rijken zichtbaar werd in het lichaam van een pasgeboren kind.

Maria Theresa werd geboren als tweede kind en oudste overlevende dochter van Charles VI en Elisabeth Christine of Brunswick-Wolfenbüttel. Haar geboorte volgde slechts zes maanden na het overlijden van haar oudere broer, aartshertog Leopold Johann, wiens dood een diepe dynastieke crisis had veroorzaakt. Het overlijden van deze mannelijke erfgenaam betekende immers dat de directe mannelijke lijn van de Oostenrijkse Habsburgers ernstig werd bedreigd. In de monarchale wereld van de achttiende eeuw werd de geboorte van een zoon beschouwd als een politieke noodzaak; vrouwelijke erfopvolging gold nog steeds als problematisch en potentieel destabiliserend.

Dat Maria Theresia reeds op de avond van haar geboorte werd gedoopt, weerspiegelt de religieuze gevoeligheden van de katholieke Habsburgse hofcultuur. Binnen het barokke katholicisme was de kindersterfte hoog en werd het sacrament van de doop beschouwd als essentieel voor de redding van de ziel. De ceremonie vond plaats onder toezicht van twee invloedrijke vrouwen uit de Habsburgse dynastie: haar tante Wilhelmine Amalia of Brunswick-Lüneburg en haar grootmoeder Eleonore Magdalene of Neuburg, die als peetmoeders optraden. Deze keuze was niet toevallig. Binnen dynastieke rituelen bezaten peetouderschappen een diep symbolische betekenis; zij benadrukten continuïteit, legitimiteit en de onderlinge verbondenheid van de dynastie.

De beschrijvingen van de doopceremonie tonen duidelijk hoe sterk hiërarchie en symboliek verweven waren binnen het Habsburgse hofleven. De jonge Maria Theresia werd tijdens de plechtigheid vóór haar nichten, Maria Josepha of Austria en Maria Amalia of Austria, gedragen. Deze dochters van keizer Jozef I, de oudere broer van Karel VI, bezaten volgens oudere dynastieke afspraken in principe sterkere erfrechten. Toch werd door deze publieke ceremonie zichtbaar gemaakt dat de pasgeboren Maria Theresia voortaan voorrang genoot binnen de opvolgingsorde. Rituelen aan het Habsburgse hof functioneerden niet slechts als decoratieve ceremonieën; zij waren politieke taal, zorgvuldig ontworpen om macht en legitimiteit zichtbaar te maken.

Deze kwestie draaide om de complexe erfopvolgingsregels van het Huis Habsburg. Keizer Leopold I, Holy Roman Emperor had zijn zonen eerder laten instemmen met het zogenaamde *Mutual Pact of Succession*, waarin werd vastgelegd dat de dochters van de oudste broer voorrang zouden hebben

boven die van de jongere. Dat betekende dat de dochters van Jozef I in theorie vóór eventuele dochters van Karel VI kwamen. Maar de politieke werkelijkheid veranderde toen Karel VI zelf geen zonen kreeg. Om te voorkomen dat de Habsburgse gebieden uiteen zouden vallen of in buitenlandse handen terecht zouden komen, besloot hij deze regeling te herzien.

Daarom vaardigde Karel VI in 1713 de beroemde Pragmatieke Sanctie uit, een staatsrechtelijk document dat de ondeelbaarheid van de Habsburgse gebieden moest garanderen en tegelijkertijd bepaalde dat zijn eigen dochters voorrang kregen in de erfopvolging. Deze beslissing was veel meer dan een juridische maatregel; zij weerspiegelde de existentiële angst voor het uitsterven van de dynastie. De Habsburgers beschouwden zichzelf immers niet alleen als een regerende familie, maar als dragers van een goddelijke en historische missie binnen Europa. Het verdwijnen van de dynastie zou niet slechts een politieke crisis veroorzaken, maar tevens een symbolische ontwrichting van de katholieke orde betekenen waarvan de Habsburgers zich sinds de zestiende eeuw de verdedigers voelden.

De geboorte van Maria Theresia bracht daarom ambivalente gevoelens met zich mee. Enerzijds was zij een noodzakelijke erfgename die de continuïteit van de dynastie kon waarborgen; anderzijds bleef haar vrouw-zijn een bron van teleurstelling binnen een politieke cultuur die mannelijk leiderschap als vanzelfsprekend beschouwde. Hedendaagse bronnen maken duidelijk dat haar vader nooit volledig over het verlies van een mannelijke erfgenaam heen kwam. Ook in Wenen zelf werd haar geboorte niet met dezelfde uitbundigheid gevierd als die van een prins zou zijn geweest.

Deze reactie onthult veel over de genderstructuren van de achttiende-eeuwse aristocratische samenleving. Monarchie was nauw verbonden met militaire macht, patriarchale autoriteit en dynastieke voortplanting. Een zoon betekende stabiliteit, oorlogskracht en voortzetting van de familienaam; een dochter vertegenwoordigde in de eerste plaats een diplomatiek huwelijk. Dat Maria Theresia uiteindelijk toch uitgroeide tot een van de machtigste vorsten van Europa maakt haar levensloop des te opmerkelijker.

Karel VI begreep echter dat politieke acceptatie van vrouwelijke erfopvolging niet vanzelfsprekend was. Daarom begon hij aan een langdurige diplomatieke campagne om Europese mogendheden de Pragmatieke Sanctie te laten erkennen. Dit proces toont hoe de Europese statenwereld van de achttiende eeuw functioneerde als een netwerk van dynastieke belangen, verdragen en machtsevenwichten. Erfopvolging was nooit een puur interne aangelegenheid; zij had internationale consequenties en werd voortdurend beïnvloed door buitenlandse belangen.

Om erkenning van de Pragmatieke Sanctie te verkrijgen, moest Oostenrijk aanzienlijke concessies doen. Een belangrijk voorbeeld hiervan was het Verdrag van Wenen van 1731, waarin Great Britain eiste dat Oostenrijk de winstgevende Oostendse Compagnie zou opheffen in ruil voor diplomatieke steun aan de opvolgingsregeling. De Oostendse Compagnie had zich ontwikkeld tot een economische concurrent van Britse en Nederlandse handelsbelangen in Azië. Het offeren van deze onderneming toont aan hoezeer dynastieke veiligheid zwaarder woog dan economische expansie.

Langzamerhand erkenden verschillende Europese mogendheden de Pragmatieke Sanctie, waaronder

Frankrijk, Spanje, Pruisen, Rusland, de Republiek der Verenigde Nederlanden, Saksen en Beieren. Toch was deze erkenning grotendeels opportunistisch.

Diplomatieke verdragen in het ancien régime waren zelden gebaseerd op morele trouw; zij werden bepaald door veranderende machtsverhoudingen. Veel staten erkenden de sanctie slechts zolang dit in hun strategisch belang lag.

Deze fragiele diplomatieke consensus stortte onmiddellijk in na de dood van Karel VI in 1740.

Vrijwel direct trokken verschillende mogendheden hun eerdere toezeggingen in. Vooral Frederick II of Prussia zag in de troonsbestijging van een jonge vrouwelijke vorst een kans om Oostenrijk militair uit te dagen. De inval in Silezië vormde niet alleen een territoriale aanval, maar ook een symbolische ontkenning van Maria Theresia's legitimiteit.

Vanuit cultuurhistorisch perspectief toont deze gebeurtenis hoe kwetsbaar vrouwelijke macht bleef binnen de politieke cultuur van de vroegmoderne tijd. Ondanks verdragen, ceremonieën en juridische documenten bleef koningschap fundamenteel verbonden met mannelijkheid en militaire autoriteit. Maria Theresia moest daarom niet alleen haar rijk verdedigen, maar ook voortdurend bewijzen dat een vrouw in staat was de rol van soeverein monarch te vervullen.

Toch lag juist hierin haar historische betekenis. De crisis rondom haar geboorte en opvolging maakte duidelijk dat de oude dynastieke wereld aan het veranderen was. Traditionele erfregels botsten met nieuwe staatsbelangen; diplomatie werd steeds pragmatischer; militaire macht kreeg voorrang boven ceremoniële legitimiteit. Maria Theresia groeide op in het centrum van deze overgangperiode en zou

uiteindelijk zelf de architect worden van een hervormde Habsburgse staat.

Haar jeugd weerspiegelt daarmee de bredere spanningen van de achttiende eeuw: tussen traditie en moderniteit, tussen dynastieke continuïteit en geopolitieke realiteit, tussen patriarchale normen en vrouwelijke politieke macht. Reeds vanaf haar geboorte droeg Maria Theresia de last van een rijk dat worstelde met zijn eigen toekomst.

De symbolische betekenis van haar geboorte reikte daarom veel verder dan de muren van de Weense Hofburg. In het lichaam van deze pasgeboren aartshertogin kwamen de angsten, verwachtingen en ambities van een heel continent samen. Zij werd geboren als een compromis van de geschiedenis: geen zoon die het dynastieke probleem oploste, maar een dochter die uiteindelijk sterker bleek dan velen ooit hadden verwacht.

Binnen de cultuurgeschiedenis van Europa vertegenwoordigt Maria Theresia daardoor een uitzonderlijk moment waarop vrouwelijke dynastieke macht niet langer slechts aanvullend of ceremonieel was, maar het centrale fundament werd van een wereldrijk. Haar geboorte luidde niet het einde van het Huis Habsburg in, zoals velen vreesden, maar juist de wedergeboorte ervan.

JEUGD, OPVOEDING EN HOF-CULTUUR VAN MARIA THERESIA

De jeugd van Maria Theresa speelde zich af binnen de schitterende, maar tegelijkertijd strak gereguleerde wereld van het achttiende-eeuwse Weense hof. Haar kinderjaren werden gevormd door ceremonieel, religieuze discipline en dynastieke verwachtingen, maar ook door een opvallende paradox: hoewel zij vanaf haar geboorte werd beschouwd als de toekomstige erfgename van de Habsburgse monarchie, ontving zij nooit een daadwerkelijke opleiding tot regerend vorst. Juist deze spanning tussen voorbereiding en verwaarlozing zou later een belangrijk element worden in haar politieke ontwikkeling.

Ruim een jaar na haar geboorte kreeg Maria Theresia gezelschap van een jongere zus, Maria Anna of Austria. In 1724 werd nog een dochter geboren, Maria Amalia of Austria. De opeenvolgende geboortes van dochters maakten de dynastieke onzekerheid binnen het Huis Habsburg steeds zichtbaarder. Elke nieuwe zwangerschap van keizerin Elisabeth Christine of Brunswick-Wolfenbüttel ging gepaard met de hoop op een mannelijke erfgenaam, terwijl iedere dochter tegelijkertijd zowel een diplomatiek bezit als een herinnering aan de kwetsbaarheid van de dynastie vormde.

Binnen de cultuur van het achttiende-eeuwse hofleven speelde lichamelijke representatie een belangrijke rol. Portretten van de keizerlijke familie tonen dat Maria Theresia sterke gelijkenissen vertoonde met haar

moeder en haar zus Maria Anna. Diplomaten en buitenlandse gezanten beschreven haar uiterlijk uitvoerig, omdat fysieke kenmerken werden beschouwd als uitdrukking van karakter, gezondheid en dynastieke kracht. De Pruisische ambassadeur merkte op dat zij grote blauwe ogen had, licht haar met een roodachtige gloed, een brede mond en een opvallend sterk postuur. Dergelijke observaties waren geen oppervlakkige hof roddels, maar maakten deel uit van de politieke cultuur van het ancien régime, waarin het lichaam van een vorst symbool stond voor de stabiliteit van het rijk zelf.

Opmerkelijk is bovendien dat Maria Theresia, anders dan veel eerdere Habsburgers, niet voortkwam uit een extreem nauwe familieverband. Het Huis Habsburg stond sinds de zestiende eeuw bekend om zijn intensieve dynastieke huwelijksstrategie, die moest voorkomen dat territoria buiten de familie zouden vallen. Deze praktijk leidde echter tot ernstige genetische problemen, zichtbaar in lichamelijke afwijkingen en zwakke gezondheid bij verschillende leden van de dynastie, vooral binnen de Spaanse tak van de Habsburgers. Maria Theresia's relatief sterke gezondheid en fysieke robuustheid werden daarom door tijdgenoten als gunstige tekenen gezien. In zekere zin belichaamde zij een biologisch herstel van een dynastie die reeds lange tijd worstelde met de gevolgen van inbreeding.

Als kind ontwikkelde Maria Theresia een serieus en gereserveerd karakter. Zij bezat een sterke innerlijke discipline en een zekere emotionele geslotenheid die later ook haar politieke optreden zouden kenmerken. Tegelijkertijd kende zij een levendige belangstelling voor muziek, zang en hofceremonieel. De Weense hofcultuur van de vroege achttiende eeuw stond sterk onder invloed van de barok, waarin kunst, religie en

macht nauw met elkaar verweven waren. Muziek gold niet louter als amusement, maar als instrument van dynastieke representatie. Opera's en hof voorstellingen functioneerden als symbolische bevestigingen van de goddelijke orde en de verheven status van de monarchie.

Keizer Charles VI was zelf een groot liefhebber van muziek en organiseerde regelmatig operaproducties aan het hof, waarvan hij soms zelfs de leiding op zich nam. Maria Theresia nam met zichtbaar plezier deel aan deze opvoeringen. Deze artistieke opvoeding had een diepere betekenis dan louter culturele vorming: zij leerde haar hoe macht moest worden geënceneerd. Het Habsburgse hof was immers een theater van hiërarchie, ritueel en symboliek, waarin iedere houding, beweging en ceremonie politieke betekenis droeg.

Daarnaast ontwikkelde Maria Theresia een belangstelling voor boogschieten, een activiteit die binnen aristocratische kringen gold als een verfijnde combinatie van discipline en lichamelijke beheersing. Opvallend genoeg verbood haar vader haar paardrijden, waarschijnlijk vanuit bezorgdheid over haar veiligheid en vanuit traditionele opvattingen over vrouwelijke waardigheid. Paardrijden werd in de aristocratische cultuur immers sterk verbonden met mannelijke militaire deugden. Toch zou Maria Theresia later, uit noodzaak voor haar Hongaarse kroningsceremonie, alsnog de basis van het rijden leren. Deze episode symboliseert treffend hoe zij zich voortdurend moest bewegen tussen traditionele vrouwelijke verwachtingen en de politieke eisen van haar toekomstige rol als monarch.

Haar opvoeding stond onder toezicht van de jezuïeten, die in de achttiende eeuw een dominante positie innamen binnen het katholieke onderwijs van de

Habsburgse monarchie. De jezuïeten combineerden intellectuele scholing met religieuze discipline en vormden een essentieel onderdeel van de contrareformatorische cultuur waarin de Habsburgers zich profileerden als verdedigers van het katholicisme. Maria Theresia ontving daardoor een sterk religieus gekleurde opvoeding, waarin gehoorzaamheid, plichtsbesef en katholieke orthodoxie centraal stonden.

Tijdgenoten prezen vooral haar beheersing van het Latijn, dat nog steeds de taal van diplomatie, geleerdheid en staatsrecht was binnen grote delen van Europa. Toch was haar algemene opleiding opvallend beperkt voor iemand die later een wereldrijk zou regeren. Haar spelling en interpunctie werden als zwak beschouwd, en zij miste de formele elegantie in taalgebruik die eerdere Habsburgse vorsten hadden gekenmerkt. Dit weerspiegelt een fundamenteel probleem binnen haar opvoeding: hoewel zij officieel erfgename was, werd zij nog steeds primair voorbereid op de traditionele rol van vorstelijke echtgenote in plaats van zelfstandig regerend monarch.

Binnen de aristocratische gendercultuur van de achttiende eeuw lag de nadruk bij vrouwelijke opvoeding vooral op representatieve vaardigheden. Maria Theresia kreeg onderwijs in tekenen, schilderkunst, muziek en dans — disciplines die essentieel werden geacht voor een toekomstige koningin of keizerin-gemalin. Deze kunsten moesten elegantie, hoffelijkheid en culturele verfijning bevorderen. Zij dienden niet om politieke autonomie te ontwikkelen, maar om een vrouw geschikt te maken voor haar rol binnen de dynastieke samenleving.

Van bijzondere betekenis in haar vorming was haar relatie met gravin Marie Karoline von Fuchs-Mollard,

die haar de etiquette van het hof bijbracht. Het Weense hof kende een uiterst verfijnde ceremoniecultuur waarin sociale hiërarchie tot in detail zichtbaar werd gemaakt. Etiquette was geen oppervlakkige formaliteit, maar een politiek instrument waarmee macht en status werden bevestigd. Door haar opleiding leerde Maria Theresia hoe zij zich moest bewegen binnen deze complexe wereld van representatie en symboliek. Later zou zij deze kennis gebruiken om haar eigen gezag als vrouwelijke vorst te versterken.

Opmerkelijk genoeg kreeg Maria Theresia vanaf haar veertiende toestemming om vergaderingen van de staatsraad bij te wonen. Dit lijkt op het eerste gezicht een voorbereiding op haar toekomstige taak, maar in werkelijkheid bleef haar betrokkenheid grotendeels passief. Haar vader besprak staatszaken nauwelijks met haar en gaf haar geen systematische politieke scholing. Hierdoor ontstond een paradoxale situatie: Karel VI besteedde decennia aan het veiligstellen van haar erfopvolging, maar bereidde haar nauwelijks voor op daadwerkelijke machtsuitoefening.

Deze nalatigheid onthult de diepgewortelde spanningen binnen de patriarchale politieke cultuur van het ancien régime. Zelfs terwijl Maria Theresia officieel als erfgename werd erkend, bleef het idee van een regerende vrouw voor velen onnatuurlijk aanvoelen. Karel VI leek enerzijds te begrijpen dat zijn dochter de dynastie moest voortzetten, maar anderzijds kon hij zich moeilijk voorstellen dat zij werkelijk als zelfstandig monarch zou optreden. Zijn beleid weerspiegelde daardoor een fundamentele onzekerheid over vrouwelijke soevereiniteit.

Toch had juist deze onvolledige voorbereiding onverwachte gevolgen voor Maria Theresia's karaktervorming. Omdat zij niet volledig werd

gevormd door theoretische staatsleer of bureaucratische routines, ontwikkelde zij een meer intuïtieve vorm van politiek leiderschap. Haar latere regering werd gekenmerkt door persoonlijke betrokkenheid, emotionele intelligentie en een sterk pragmatisch instinct. Zij vertrouwde vaak meer op karakterkennis en loyaliteit dan op abstracte politieke theorieën.

De cultuurhistorische betekenis van haar jeugd ligt daarom niet alleen in wat zij leerde, maar ook in wat zij niet leerde. Maria Theresia groeide op binnen een wereld die haar voorbereidde op representatie, moederschap en religieuze plicht, terwijl de geschiedenis haar uiteindelijk dwong tot militair leiderschap, staatsbestuur en geopolitieke strategie. Juist deze spanning tussen traditionele vrouwelijke opvoeding en feitelijke politieke macht maakt haar levensloop zo uitzonderlijk.

Haar jeugd weerspiegelt bovendien de bredere crisis van de Europese dynastieke wereld in de achttiende eeuw. Oude aristocratische idealen van ceremonieel en afkomst begonnen te botsen met nieuwe eisen van militaire efficiëntie, bureaucratische centralisatie en rationeel staatsbestuur. Maria Theresia stond precies op het kruispunt van deze historische overgang.

Toen zij uiteindelijk in 1740 onverwacht het immense Habsburgse rijk moest leiden, bleek dat de jonge vrouw die ooit was opgeleid voor hofmuziek en etiquette beschikte over een veel grotere innerlijke kracht dan haar omgeving had vermoed. De gereserveerde aartshertogin uit Wenen groeide uit tot een monarch die de Habsburgse monarchie niet alleen wist te behouden, maar fundamenteel hervormde. Daarmee werd haar jeugd achteraf zichtbaar als de voorbereiding van een vrouw die, ondanks alle beperkingen van haar tijd, zou uitgroeien tot een van

de meest invloedrijke vorsten van de Europese cultuurgeschiedenis.

HUWELIJK ALS DYNASTIEKE POLITIEK

Binnen de politieke cultuur van het achttiende-eeuwse Europa vormden vorstelijke huwelijken zelden een privéaangelegenheid. Zij waren bovenal instrumenten van diplomatie, territoriale strategie en dynastieke continuïteit. Het huwelijk van Maria Theresa moet daarom niet worden begrepen als een romantisch verhaal alleen, maar als onderdeel van het complexe machtsspel dat de Europese statenwereld van het ancien régime bepaalde. Toch onderscheidt haar levensverhaal zich van veel andere dynastieke verbintenissen doordat politieke berekening en persoonlijke genegenheid hier op uitzonderlijke wijze samenkwamen.

Reeds in haar vroege jeugd werd de kwestie van Maria Theresa's toekomstige huwelijk een onderwerp van intensieve diplomatieke aandacht. Omdat zij de erfgename van de Habsburgse monarchie was, bezat haar hand een enorme geopolitieke waarde. Wie met haar trouwde, kon immers niet alleen echtgenoot van een toekomstige vorstin worden, maar tevens toegang verkrijgen tot de immense politieke invloed van het Habsburgse rijk. Haar huwelijk zou daarom gevolgen hebben voor het machtsevenwicht in geheel Europa. De eerste kandidaat die serieus werd overwogen was Leopold Clement of Lorraine, een lid van het Huis Lotharingen. Zijn mogelijke verbintenis met Maria Theresa weerspiegelde de traditionele Habsburgse strategie om banden aan te gaan met katholieke dynastieën die politiek bruikbaar en sociaal gelijkwaardig waren. De jonge prins zou in 1723 naar Wenen reizen om kennis te maken met de

aartshertogin, maar deze plannen werden abrupt beëindigd toen hij in datzelfde jaar overleed aan de pokken. De pokken vormden in de vroegmoderne tijd een constante bedreiging voor Europese dynastieën. Epidemieën konden in enkele weken politieke allianties vernietigen, opvolgingskwesaties ontwrichten en internationale machtsverhoudingen veranderen. Het overlijden van Leopold Clemens toont hoe kwetsbaar dynastieke politiek bleef in een tijdperk waarin medische kennis beperkt was en zelfs koninklijke afkomst geen bescherming bood tegen ziekte en sterfte.

Maria Theresia © BMobV, Tina Haller

Na zijn dood richtte de aandacht zich op zijn jongere broer, Francis I, Holy Roman Emperor, beter bekend als Frans Stefan van Lotharingen. Hij werd naar Wenen gehaald en groeide op aan het Habsburgse hof, waar hij al snel een vertrouwde aanwezigheid werd in het leven van Maria Theresia. Voor keizer Charles VI was Frans Stefan uiteindelijk de favoriete kandidaat voor het huwelijk van zijn dochter. Toch bleef de keuze politiek ingewikkeld, omdat ieder dynastiek huwelijk in Europa internationale reacties opriep.

Een alternatieve mogelijkheid betrof een huwelijk met Frederick II of Prussia, de latere koning van Pruisen. Religieuze verschillen maakten dit plan echter onmogelijk. Frederik was protestants, terwijl de Habsburgers zichzelf beschouwden als de voornaamste verdedigers van het rooms-katholicisme binnen Europa. Een huwelijk tussen de katholieke erfgename van Oostenrijk en een protestantse prins zou niet alleen religieuze spanningen veroorzaken, maar ook de symbolische legitimiteit van de Habsburgse dynastie aantasten. De kwestie toont hoe nauw religie en politiek nog steeds verweven waren in de achttiende eeuw. Ondanks de opkomst van verlichte ideeën bleef confessionele identiteit een fundamenteel onderdeel van staatsmacht en dynastieke representatie. Voor het Huis Habsburg was het katholieke geloof niet slechts een persoonlijke overtuiging, maar een essentieel element van de monarchale identiteit.

In 1725 probeerde Karel VI een nieuwe diplomatieke koers te varen door Maria Theresia te verlossen met Charles III of Spain, terwijl haar zus Maria Anna of Austria werd gekoppeld aan Philip of Spain. Deze plannen waren onderdeel van een bredere poging tot verzoening tussen de Oostenrijkse en Spaanse takken

van de Habsburgse traditie, die sinds de Spaanse Successieoorlog gescheiden machtsblokken vormden.

Toch bleek opnieuw hoe instabiel diplomatieke allianties konden zijn. Andere Europese mogendheden vreesden een te sterke Habsburgse machtsconcentratie en oefenden druk uit op Wenen om deze overeenkomsten te verbreken. Onder deze internationale druk zag Karel VI zich gedwongen afstand te doen van zijn afspraken met Elisabeth Farnese, de invloedrijke Spaanse koningin. De verloving met Karel van Spanje werd uiteindelijk ontbonden.

Voor Maria Theresia betekende dit persoonlijk een opluchting. Inmiddels was zij sterk gehecht geraakt aan Frans Stefan van Lotharingen. Dit aspect maakt haar huwelijk uitzonderlijk binnen de dynastieke cultuur van het ancien régime. Hoewel politieke belangen altijd centraal stonden, ontwikkelde zich tussen Maria Theresia en Frans Stefan daadwerkelijk een emotionele band. Tijdgenoten beschreven hun relatie als opmerkelijk hecht, zeker in vergelijking met de vaak afstandelijke en puur diplomatieke huwelijken van Europese vorstenhuizen.

Frans Stefan verbleef tot 1729 aan het Weense hof, waarna hij de troon van Lotharingen besteeg. Toch bleef de kwestie van het huwelijk jarenlang onzeker. Pas op 31 januari 1736 werd de verbintenis officieel bevestigd, midden in de turbulentie van de Poolse Successieoorlog. Juist deze context laat zien hoe sterk dynastieke huwelijken afhankelijk waren van internationale machtspolitiek.

De Franse koning Louis XV stelde namelijk een ingrijpende voorwaarde: Frans Stefan moest afstand doen van zijn erfelijke hertogdom Lotharingen. Frankrijk beschouwde dit gebied als strategisch

cruciaal en wilde het onder eigen invloed brengen. Om dit mogelijk te maken werd Lotharingen toegewezen aan Stanisław I Leszczyński, de voormalige koning van Polen en schoonvader van Lodewijk XV. Deze territoriale ruil toont op pijnlijke wijze hoe vorstelijke individuen binnen de achttiende-eeuwse diplomatie vaak pionnen werden in een groter geopolitiek schaakspel. Frans Stefan verloor het land van zijn voorouders ten gunste van internationale machtsbalans. Als compensatie kreeg hij de toezegging dat hij later het Groothertogdom Toscane zou erven, zodra de kinderloze Gian Gastone de' Medici zou overlijden.

Vanuit cultuurhistorisch perspectief markeert deze overdracht tevens het einde van een historische dynastie en de opkomst van een nieuwe. Met het uitsterven van het Huis Medici in Toscane verschoof de politieke invloed in Italië verder richting de Habsburgse sfeer. Tegelijkertijd ontstond via het huwelijk tussen Maria Theresia en Frans Stefan officieel het Huis Habsburg-Lotharingen — een dynastieke constructie die de Europese geschiedenis tot in de twintigste eeuw zou beïnvloeden.

Het huwelijk vond plaats op 12 februari 1736 in de Augustijnenkerk te Wenen, een locatie die nauw verbonden was met Habsburgse hof rituelen en dynastieke ceremonies. Zoals gebruikelijk binnen het barokke katholicisme werd de ceremonie omgeven door pracht, muziek en religieuze symboliek. Huwelijken van vorsten functioneerden immers niet alleen als juridische verbintenissen, maar ook als publieke manifestaties van goddelijke orde en politieke continuïteit.

Toch bezat dit huwelijk ook een opvallend persoonlijk karakter. Maria Theresia ontwikkelde een diepe en intense liefde voor haar echtgenoot. Haar brieven aan

Frans Stefan tonen een emotionele openheid die relatief zeldzaam was binnen aristocratische correspondentie van die tijd. Zij schreef met verlangen, bezorgdheid en affectie, terwijl zijn antwoorden doorgaans formeler en afstandelijker bleven. Deze asymmetrie in emotionele expressie weerspiegelt de genderverhoudingen van de achttiende eeuw, waarin vrouwen vaker werden aangemoedigd gevoelens te tonen, terwijl mannelijke aristocraten juist reserve en beheersing moesten uitstralen.

Maria Theresia's liefde voor Frans Stefan kreeg bovendien een possessief karakter. Zij was buitengewoon jaloers en leed zichtbaar onder zijn buitenechtelijke relaties. Binnen aristocratische hofculturen werden affaires van mannelijke vorsten vaak impliciet geaccepteerd, zolang zij de dynastieke orde niet bedreigden. Voor vrouwen golden echter andere normen: echtelijke trouw werd van hen veel sterker verwacht. Deze dubbele moraal veroorzaakte spanningen binnen veel vorstelijke huwelijken, ook binnen dat van Maria Theresia. De bekendste maîtresse van Frans Stefan was Maria Wilhelmina von Auersperg, een aristocratische vrouw die bekendstond om haar schoonheid en invloed aan het hof. Voor Maria Theresia vormden dergelijke relaties een bron van persoonlijke pijn. Haar sterke emotionele gehechtheid aan haar echtgenoot contrasteerde scherp met de meer pragmatische houding die binnen aristocratische mannenkringen gebruikelijk was.

Toch bleef hun huwelijk politiek succesvol. Frans Stefan vervulde een ondersteunende rol binnen de monarchie, terwijl Maria Theresia de feitelijke macht in handen hield. Hoewel hij later tot keizer van het Heilige Roomse Rijk werd gekozen, bleef zij de

dominante politieke figuur binnen het Habsburgse bestuur. Daarmee ontstond een opmerkelijke machtsverhouding waarin traditionele genderrollen gedeeltelijk werden omgekeerd: de vrouw regeerde, terwijl de echtgenoot vooral dynastieke legitimiteit en sociale stabiliteit vertegenwoordigde.

Het huwelijk van Maria Theresia en Frans Stefan weerspiegelt daardoor de complexe verwevenheid van liefde, macht en dynastieke politiek in het achttiende-eeuwse Europa. Hun relatie was tegelijk persoonlijk en politiek, emotioneel en strategisch. Binnen deze verbintenis kwamen de grote thema's van de Habsburgse cultuur samen: katholieke traditie, territoriale macht, dynastieke continuïteit en de voortdurende spanning tussen individuele gevoelens en staatsbelang.

Juist daarom vormt hun huwelijk meer dan een biografisch detail binnen de geschiedenis van Maria Theresia. Het was een symbolisch moment waarop een nieuwe dynastieke orde ontstond het Huis Habsburg-Lotharingen, dat de politieke kaart van Europa voor generaties zou bepalen.

Maria Theresia, Toscane en de Crisis van het Habsburgse Europa

De jaren onmiddellijk voorafgaand aan de troonsbestijging van Maria Theresa vormden een beslissende overgangperiode in zowel haar persoonlijke leven als in de geopolitieke ontwikkeling van de Habsburgse monarchie. In deze jaren kwamen dynastieke ambities, territoriale herstructurering en internationale oorlogen samen in een Europa dat steeds instabieler werd. De korte Toscaanse episode van Maria Theresia en haar echtgenoot Francis I, Holy Roman Emperor was daarom veel meer dan een huwelijksreis of ceremonieel verblijf; zij symboliseerde de heroriëntatie van de Habsburgse macht binnen een veranderend Europees machtsevenwicht.

Toen Gian Gastone de' Medici op 9 juli 1737 overleed, kwam een einde aan de eeuwenoude dynastie van de Medici in Toscane. Het uitsterven van deze beroemde Florentijnse familie had niet alleen regionale betekenis, maar vormde tevens een belangrijk moment binnen de cultuurgeschiedenis van Europa. De Medici hadden sinds de renaissance een centrale rol gespeeld in kunst, wetenschap, handel en politieke patronage. Hun naam was verbonden met figuren als Lorenzo de' Medici, Michelangelo en Galileo, en hun hofcultuur had eeuwenlang het culturele prestige van Florence bepaald.

Met de dood van Gian Gastone eindigde feitelijk een historisch tijdperk. Toscane ging nu over naar Frans Stefan van Lotharingen, die als compensatie voor het verlies van zijn erfelijke hertogdom Lotharingen het

groothertogdom Toscane ontving. Deze territoriale verschuiving weerspiegelt de pragmatische aard van de achttiende-eeuwse diplomatie, waarin staten en gebieden regelmatig werden uitgewisseld alsof zij dynastiek bezit waren. Landen werden niet primair gezien als nationale gemeenschappen, maar als onderdelen van dynastieke machtssystemen. Voor Frans Stefan betekende deze overgang een persoonlijk offer. Hij had afstand moeten doen van Lotharingen, het land van zijn voorouders, ten gunste van de Franse geopolitieke belangen van Louis XV. In ruil daarvoor kreeg hij Toscane, een cultureel prestigieuze maar politiek minder strategische staat. Vanuit Habsburgs perspectief vormde deze ruil echter een diplomatiek succes: zij voorkwam directe confrontatie met Frankrijk en versterkte tegelijkertijd de Oostenrijkse invloed in Italië.

In 1738 stuurde Charles VI het jonge echtpaar naar Toscane om officieel hun intrede te doen als nieuwe heersers van het groothertogdom. Deze ceremonie had een diep symbolisch karakter. Vorstelijke intochten vormden in de vroegmoderne politieke cultuur essentiële rituelen van legitimatie. Door middel van processies, architecturale decoraties, muziek en publieke vieringen werd zichtbaar gemaakt dat de nieuwe dynastie door God, traditie en politieke orde was gelegitimeerd. Ter gelegenheid van deze intocht werd in Florence de zogenaamde *Triomfboog van Lotharingen* opgericht bij de Porta Galla. Deze triomfboog functioneerde niet enkel als feestelijke versiering, maar als monumentale propaganda. De architectuur van de barok en late renaissance werd vaak ingezet om politieke boodschappen te communiceren. De boog symboliseerde de overgang van Toscane naar het Huis Habsburg-Lotharingen en

verbeeldde tegelijkertijd de continuïteit van monarchale macht ondanks dynastieke veranderingen.

De aanwezigheid van Maria Theresia in Florence had bovendien een bredere culturele betekenis. Zij vertegenwoordigde een nieuwe vorm van dynastieke vrouwelijkheid: niet slechts een echtgenote van een vorst, maar de toekomstige erfgename van een Europees wereldrijk. Binnen de ceremoniële cultuur van Italië werd zij daarom met grote belangstelling ontvangen. Florence, ooit het centrum van renaissancehumanisme, werd tijdelijk het toneel van een nieuwe dynastieke orde waarin Oostenrijkse en Italiaanse belangen samensmolten. Toch duurde het verblijf van het jonge paar in Toscane slechts kort. Keizer Karel VI verkeerde in toenemende onzekerheid over de politieke toekomst van zijn rijk. Hij vreesde dat zijn gezondheid hem in de steek zou laten terwijl zijn dochter — de erfgename van de Habsburgse monarchie — zich ver van Wenen bevond. Deze angst was niet ongegrond. De Habsburgse staat verkeerde in een kwetsbare positie, zowel financieel als militair, en de dood van de keizer zonder directe aanwezigheid van Maria Theresia kon een gevaarlijke opvolgingscrisis veroorzaken.

De snelle terugroeping van het echtpaar naar Wenen toont hoe gespannen de internationale situatie inmiddels was geworden. De Oostenrijkse monarchie werd in deze jaren geconfronteerd met ernstige militaire problemen tijdens de Russisch-Turkse Oorlog. Sinds het einde van de zeventiende eeuw hadden de Habsburgers geprobeerd hun invloed op de Balkan uit te breiden ten koste van het Ottoman Empire. Onder leiding van figuren als prins Eugenius van Savoye had Oostenrijk aanzienlijke successen geboekt. Maar in de jaren 1737–1739 begon deze expansiepolitiek in te storten.

In de zomer van 1738 leden Oostenrijkse troepen zware nederlagen. De Ottomanen heroverden gebieden in Servië, Walachije en Bosnië, waarmee eerdere Habsburgse successen ongedaan werden gemaakt. Deze militaire tegenslagen hadden grote psychologische gevolgen voor de bevolking van Wenen. Het Habsburgse rijk presenteerde zichzelf immers als de verdediger van christelijk Europa tegen de islamitische Ottomaanse macht. Nederlagen tegen de Turken werden daarom niet alleen als politieke mislukkingen ervaren, maar ook als symbolische aantastingen van de imperiale eer.

De economische lasten van de oorlog veroorzaakten bovendien sociale spanningen binnen de hoofdstad. Belastingen stegen, voedselprijzen namen toe en de bevolking raakte uitgeput door voortdurende militaire campagnes. In Wenen braken rellen uit, gericht tegen de kosten van de oorlog en tegen de incompetentie van de regering. Deze onrust toont hoe de achttiende-eeuwse staten steeds afhankelijker werden van publieke draagkracht en financiële stabiliteit. Oorlogen konden niet langer uitsluitend worden gevoerd op basis van dynastieke ambitie; zij vereisten bureaucratische efficiëntie en economische middelen. Binnen deze gespannen sfeer werd Frans Stefan bijzonder populair. Veel inwoners van Wenen wantrouwen hem vanwege zijn Franse achtergrond en beschouwden hem als een buitenstaander binnen de Habsburgse wereld. Er ontstonden geruchten dat hij een Franse spion zou zijn en dat hij onvoldoende militaire moed bezat. Zulke beschuldigingen weerspiegelen niet alleen xenofobie, maar ook de groeiende angst dat buitenlandse invloeden de stabiliteit van de monarchie konden ondermijnen. Het wantrouwen tegenover Frans Stefan toont bovendien hoe fragiel zijn positie was binnen het

Oostenrijkse hof. Hoewel hij de echtgenoot van Maria Theresia was, bleef hij voor veel Oostenrijkse edelen een Lotharingse prins zonder diepgewortelde banden met de Habsburgse traditie. Zijn rustige, pragmatische karakter contrasteerde bovendien sterk met het heroïsche militaire ideaal dat binnen de aristocratische cultuur werd bewonderd. In een tijd van oorlog verlangde men krachtige militaire leiders; Frans Stefan werd daarentegen vaak gezien als te voorzichtig en te weinig charismatisch.

Voor Maria Theresia vormden deze jaren een belangrijke leerschool. Zij werd geconfronteerd met de kwetsbaarheid van dynastieke macht, de grilligheid van internationale politiek en de sociale spanningen binnen haar toekomstige rijk. Hoewel zij nog niet regeerde, begon zij reeds te begrijpen dat de Habsburgse monarchie op een keerpunt stond. De oude barokke wereld van ceremonieel prestige en dynastieke vanzelfsprekendheid begon uiteen te vallen onder druk van militaire concurrentie, economische problemen en veranderende geopolitieke verhoudingen.

De oorlog werd uiteindelijk beëindigd met de Vrede van Belgrado in 1739. Dit verdrag betekende een vernederende nederlaag voor Oostenrijk. Belangrijke territoriale winsten op de Balkan gingen verloren en het prestige van de monarchie werd ernstig beschadigd. Vanuit cultuurhistorisch perspectief markeert deze vrede een symbolisch einde van de expansieve Habsburgse politiek die sinds de overwinning op de Ottomanen bij Wenen in 1683 had bestaan.

De crisis van deze jaren had echter ook een onverwacht gevolg: zij maakte duidelijk hoe dringend hervormingen noodzakelijk waren. Het leger bleek inefficiënt, de financiën waren uitgeput en de

bureaucratische structuur van het rijk functioneerde slecht. Toen Maria Theresia in 1740 uiteindelijk de troon besteeg, erfde zij daarom niet alleen een immens rijk, maar ook een staat in crisis.

Haar korte verblijf in Toscane krijgt hierdoor achteraf een bijna symbolische betekenis. Florence vertegenwoordigde de herinnering aan renaissanceglorie, kunst en dynastieke pracht, terwijl Wenen steeds sterker werd geconfronteerd met de harde realiteit van moderne machtspolitiek. Maria Theresia bevond zich precies tussen deze twee werelden: enerzijds de ceremonieel-culturele tradities van het barokke Europa, anderzijds de opkomst van een nieuwe politieke orde waarin militaire kracht, bestuurlijke efficiëntie en staatscentralisatie bepalend werden.

Binnen de geschiedenis van de Habsburgse vrouwen markeert deze periode daarom een cruciaal overgangsmoment. De jonge aartshertogin die in Florence nog werd gevierd als dynastieke bruid, zou binnen enkele jaren veranderen in een oorlogsvorstin die moest vechten voor het voortbestaan van haar rijk. De pracht van Toscane en de crisis van Wenen vormden samen de historische achtergrond waartegen Maria Theresia haar uitzonderlijke politieke persoonlijkheid ontwikkelde.

DE DOOD VAN KAREL VI EN DE ERFOPVOLGINGSCRISIS VAN MARIA THERESIA

De dood van Charles VI op 20 oktober 1740 betekende niet alleen het einde van een keizerlijke regering, maar markeerde tevens het begin van een van de grootste politieke crises uit de achttiende-eeuwse Europese geschiedenis. Met het overlijden van de laatste mannelijke Habsburger uit de Oostenrijkse lijn brak een moment aan waarop dynastieke legitimiteit, militaire macht en staatsbestuur op dramatische wijze met elkaar botsten. Voor de jonge Maria Theresa betekende de dood van haar vader geen ordelijke overgang van macht, maar een abrupte confrontatie met de structurele zwakheden van een rijk dat uiterlijk nog indrukwekkend leek, maar innerlijk reeds tekenen van verval vertoonde.

Volgens tijdgenoten stierf Karel VI waarschijnlijk aan een vergiftiging veroorzaakt door giftige paddenstoelen. Hoewel historici hierover niet volledig eensgezind zijn, groeide deze versie van de gebeurtenissen snel uit tot een bekend onderdeel van de historische overlevering. De symbolische kracht van dit verhaal is opmerkelijk: een keizer die decennialang bezig was geweest met het veiligstellen van zijn dynastie, zou uiteindelijk sterven door iets banaals en onvoorspelbaars als voedselvergiftiging. In cultuurhistorisch perspectief weerspiegelt dit de kwetsbaarheid van vroegmoderne monarchieën, waarin zelfs de machtigste vorsten afhankelijk bleven van lichamelijke gezondheid, toevalligheden en de